

Список літератури: 1. Закон України «Про систему оподаткування // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 39. Ст. 510. 2. Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами і державними цільовими фондами» // Відомості Верховної Ради України. 2001. №10. Ст. 44. 3. Налоговый кодекс Российской Федерации. М.–Л, 2006. 4. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» // Відомості Верховної Ради України. 2003. №37. Ст. 308. 5. Декрет Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» // Відомості Верховної Ради України. 1993. №10. Ст. 77. 6. Тарасов Л. Очерк науки финансового права. Ярославль, 1883. 7. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки. СПб, 1904. 8. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141. 9. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права. В 6 т. Т. III: Учение о налоге. Х., 2005. 10. Закон України «Про громадянство України» // Відомості Верховної Ради України. 2001. №13. Ст. 65. 11. Закон України «Про свободу пересування і вільний вибір місця проживання в Україні» // Відомості Верховної Ради України. 2004. №15. Ст. 232. 12. Декрет Кабінету Міністрів «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» // Відомості Верховної Ради України. 1993. №17. Ст. 184. 13. Таможенный кодекс Украины // Ведомости Верховной Рады Украины. 2002. №38–39. Ст. 288.

Надійшла до редколегії 09.02.07

Т. М. Карнаух

ПРИТРИМАННЯ: ЗМІСТ ПРАВОВІДНОШЕННЯ

Одним із нововведень Цивільного кодексу (даді – ЦК) України стало включення до переліку видів забезпечення виконання зобов'язань притримання майна боржника. Поява інституту притримання в цивільному праві України спричинила багато теоретичних і практичних питань, серед яких, зокрема, і питання змісту правовідносин притримання. Сучасна наукова література, на жаль, недостатньо повно висвітлює проблемні аспекти цих правовідносин. Переважна більшість праць, зокрема, Н. Матвієнко, О. Рогача, обмежується лише перерахуванням основних прав та обов'язків учасників відносин; децю більше уваги цій темі приділено російськими вченими, наприклад, М. В. Южанінім, Л. М. Якушиною.

Однак, незважаючи на це, наукова розробленість даного питання залишається недостатньою і потребує поглиблення. У даній статті ставиться завдання не лише сформулювати максимально повний перелік варіантів можливої і належної поведінки суб'єктів притримання, але і розкрити їх правову природу та взаємозв'язок, показати їх значення у практиці застосування цього інституту.

Як відомо, зміст правовідносин включає суб'єктивні права та обов'язки учасників. Суб'єктивне цивільне право – це міра дозволеної поведінки суб'єкта цивільного правовідносин, ті юридичні можливості, які надані йому нормами права. Суб'єктивне цивільне право є поєднанням правомочності на власні дії, правомочності вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання ним певних обов'язків та правомочності на захист [1, с. 76]. Суб'єктивне право характеризується забезпеченістю, що обумовлюється його зв'язком з кореспондуючим обов'язком. Суб'єктивний обов'язок – це забез-

печена законом міра належної поведінки, якої дотримується зобов'язана особа відповідно до вимог управомоченої [2, с. 242].

Спираючись на наведені теоретичні положення та проаналізувавши норми ЦК України про притримання, можна виокремити наступні права і обов'язки суб'єктів правовідношення притримання – кредитора (ретентора) та боржника.

Права кредитора (ретентора)

Перш за все, кредитор наділений правомочністю на власні дії, які полягають у юридично захищеній можливості притримати річ, тобто на дії, спрямовані на фізичне збереження володіння річчю від переходу її до боржника або вказаної ним особи [3, с. 162]. Окремі науковці вважають право володіння ключовим у нормах про право притримання, оскільки «правом володіння притримання і здійснюється» [4, с. 269]. З даним твердженням не можна повністю погодитися, адже не менш важливу роль у виконанні притриманням однієї з основних його функцій – компенсаційної – відіграє і право задовольнити вимоги з вартості притриманої речі.

Але, повертаючись до права володіння кредитора притримуваною річчю, необхідно наголосити, що це питання залишається дискусійним. Ряд вчених, серед яких В. А. Рибаків, А. А. Рубанов, О. М. Труба, М. В. Южанін та ін., переконані, що сутність притримання полягає в юридичному санкціонуванні незаконного володіння річчю [5, с. 565], що володіння при притриманні – фактичне безтитутельне [6, с. 25], не є законним [7, с. 13]. Свою точку зору науковці пояснюють з позиції класичного розуміння володіння, в якому виділяється тілесний, матеріальний зв'язок особи з річчю (*corpus*) та намір володіти річчю (*animus*) [8, с. 169]. Як зазначає М. В. Южанін, притримання «народжується» із законного володіння, наприклад, з договору. Однак, коли у кредитора з'являється «воля» на притримання речі, володіння перестає бути законним [9, с. 24].

Далеко не всі науковці погоджуються з такими висновками. Так, професор В. В. Вітрянський справедливо дивується, як можна визнавати незаконним володіння річчю, якщо право кредитора її притримувати прямо передбачено ЦК [10, с. 554]. Неможливо залишити без уваги і той факт, що на початку ХХ ст. відбувся перехід від суб'єктивної римської теорії володіння до об'єктивної, тобто такої, що визнає гідними абсолютного захисту і володільців. Тому вважаємо обґрунтованішим запропоноване А. Н. Латієвим визначення володіння як можливості безпосередньо або за допомогою зобов'язального відношення з безпосереднім володільцем здійснювати панування над річчю [11, с. 13]. А тому, навіть за відсутності волі боржника, володіння кредитора притриманою річчю, попередньо отриманою на правових підставах, буде законним.

А. О. Єсіпова також вважає, що кредитор, здійснюючи на законних підставах володіння та розпорядження річчю (шляхом звернення на неї стягнення), «стає титульним володільцем притримуваної речі, хоча і з обмеженим колом повноважень» [12, с. 522], а А. В. Кузнєцов – що «володіння річчю є правомірним, тобто притримувана річ знаходиться у кредитора на певних правових підставах» [13, с. 114]. Не можна не відзначити і те, що притримання – це правочин, який, як відомо, є правомірною дією [14, с. 12].

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що володіння ретентором притриманою річчю є законним, одержаним на певній правовій підставі (титулі). При цьому до змісту суб'єктивного права ретентора не входять повноваження по вилученню речі у боржника, але в силу ч. 3 ст. 594 ЦК України кредитор вправі притримувати річ у себе в разі, якщо права на неї, що виникли після передачі речі у його володіння, набула третя особа.

Іншою правомочністю кредитора на власні дії є право задовольнити свої вимоги шляхом звернення стягнення на притримувану річ, яке здійснюється в порядку, встановленому ст. 591 ЦК України, для реалізації предмета застави. Тобто кредитор має право ініціювати реалізацію притриманої речі шляхом її продажу з публічних торгів.

Окремі науковці, зокрема, А. О. Єсіпова [12, с. 523], Н. С. Кузнєцова [15, с. 120–121], наділяють кредитора правом розпорядження притримуваною річчю. Однак, на нашу думку, з цим погодитися не можна. Право розпорядження (лат. *jus possidendi*) – це право власника на свій розсуд і в своїх інтересах вчиняти дії, які визначають юридичну долю майна. Як відзначав відомий цивіліст К. П. Победоносцев, право розпорядження є правом здійснювати в складі речі будь-які зміни, які тільки забажає власник, а також правом відчужувати майно, передавати його в користування шляхом найму, позики та інших договорів [16, с. 187]. Таким чином, відчуження майна – це лише один із способів здійснення правомочності розпорядження. Враховуючи викладене, вважаємо, що право розпорядження не можна ототожнювати з наданим ст. 597 ЦК України кредитору правом задовольняти свої вимоги з вартості притримуваної речі, оскільки названі права можуть бути співвіднесені як ціле і його частина. Російський вчений Б. М. Гонгалло також зазначає, що кредитору право розпорядження не належить [17, с. 189].

Іншою складовою права ретентора є правомочність на захист. Визначення можливих способів захисту також є неоднозначним і похідним від вирішення питання про законність чи незаконність володіння ретентора. Так, М. В. Южанін вважає, що саме притримання не користується ніяким захистом: «немає титульності

володіння..., значить і немає законності, а відповідно і немає захисту», а якщо річ вийшла з безпосереднього володіння кредитора, то притримання не користується захистом. Тому ефективність застосування права притримання, з його точки зору, можна забезпечити лише надійною охороною самого предмета притримання, в тому числі шляхом самозахисту [9, с. 24]. О. М. Труба уточнює, що притримання не може захищатися за допомогою речово-правових позовів; його захист реалізується в формі екцепції за позовом про витребування речі [7, с. 13].

На нашу думку, ретентор є законним володільцем притримуваної речі, а тому може вчиняти фактичні дії по забезпеченню збереження предмета притримання, тобто самозахист (ст. 19 ЦК України), пред'являти зобов'язально-правові позови а також позови по захисту прав особи, яка має речове право на чуже майно (ст. 396 ЦК України).

Кредитор має право на відшкодування витрат, пов'язаних із збереженням притриманої речі, адже, згідно зі ст. 22 ЦК України, особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільних прав, має право на їх відшкодування. Інші законні права та інтереси ретентора, який наділений речовим правом на чуже майно, захищаються в тому ж порядку, з використанням тих засобів, якими захищається право власності згідно з главою 29 ЦК України. Тому права ретентора забезпечуються абсолютним захистом, але з урахуванням природи належних йому прав на чуже майно [18, с. 519].

Враховуючи викладене, ми не погодимося з категоричним твердженням О.М.Труби, що правовий захист кредитора при притриманні носить суворо особистий характер [7, с. 13]. Беручи до уваги, що притримання є забезпечувальним зобов'язанням, йому властивий відносний характер захисту від порушень з боку визначеної особи. Але речовий характер права володіння, яке характерне для притримання, зумовлює можливість і його абсолютною захисту не лише від посягань з боку власника речі, але й третіх осіб. Тому захист права ретентора, на нашу думку, має змішаний характер: відносний – коли права порушуються визначеним боржником, і абсолютний – коли йдеться про порушення з боку невизначеного кола третіх осіб.

Слід зазначити, що в юридичній літературі існує думка, згідно з якою кредитор, який притримує річ, вправі витребувати її з чужого незаконного володіння [17, с. 189]. Однак, на наш погляд, підстави погодитися з нею відсутні, що можна обґрунтувати справедливим, як на нас, твердженням М. В. Южаніна про те, що притримання не користується захистом, якщо річ вийшла з безпосереднього володіння кредитора, на відміну від застави, яка характеризується так званим «правом слідування» [19, с. 104].

Правом кредитора можна назвати також його право ініціювати реєстрацію права притримання рухомих речей у державному реєстрі обтяжень рухомого майна, яка, хоч і не є обов'язковою, але згідно зі ст. 12 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» від 18.11.2003р. № 1255-IV встановлює пріоритет ретентора перед іншими обтяжувачами цього ж майна, а також надає притриманню майна, що є його обтяженням, чинності у відносинах з третіми особами.

Обов'язки кредитора (ретентора)

Частина 1 ст. 595 ЦК України встановлено обов'язок ретентора негайно повідомити боржника про притримання речі. Його виконання має велике практичне значення. По-перше, оскільки ч.1 ст.547 ЦК України встановлено обов'язкову письмову форму правочину щодо забезпечення виконання зобов'язання, а, значить, і правочину притримання, саме повідомлення боржника про притримання, здійснене в письмовій формі, може свідчити про вчинення правочину притримання. Тому, у разі ненаправлення письмового повідомлення (за відсутності інших письмових документів), на нашу думку, правочин притримання буде нікчемним (ч. 2 ст. 548 ЦК України).

По-друге, повідомлення кредитора відіграє вирішальну роль у ситуації, коли боржник розпоряджається річчю, що притримується. Адже, у разі необізнаності боржника про притримання, він не повідомить набувача про притримання речі і права кредитора, а тому покупець буде вправі вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу (ст. 659 ЦК України). Збитки, завдані в результаті цього продавцю-боржнику, можуть бути стягнуті з кредитора. Крім того, невиконання даного обов'язку унеможливить захист останнього від відвідаційних вимог третіх осіб, які набули право власності на притримувану річ і не були попереджені боржником про наявність відповідного обтяження.

Іншим обов'язком кредитора при притриманні нерухомого майна є обов'язок зареєструвати правочин щодо притримання такого майна. Особливістю правового режиму нерухомих речей є закріплена законом необхідність державної реєстрації прав на них та обмежень цих прав (ст. 182 ЦК України), а також правочинів щодо нерухомості (ст. 210 ЦК України), які вважаються вчиненими з моменту реєстрації. Таким чином, правочин щодо притримання нерухомого майна без державної реєстрації навіть не набуває чинності, а тому ініціювання такої реєстрації є обов'язком кредитора.

Частина 2 ст. 595 ЦК України прямо передбачає обов'язок кредитора відповідати за втрату, псування або пошкодження речі, яку він притримує в себе, якщо вони сталися з його вини, а ч. 4 ст. 594 ЦК України – нести ризик випадкового знищення або по-

шкодження притриманої речі, якщо інше не встановлено законом. Слід зазначити, що ст. 323 ЦК України, яка покладає ризик випадкового знищення або пошкодження (псування) майна на його власника, є загальним правилом і передбачає можливість встановлення іншого договором або законом. А ч. 4 ст. 594 ЦК України якраз і встановлює таке виключення щодо несення ризику випадкового знищення або пошкодження притриманої речі, покладаючи відповідний обов'язок не на власника майна, а на кредитора, який притримує річ. Тому, в результаті зіставлення ч. 4 ст. 594 та ч. 2 ст. 595 ЦК України, можна дійти висновку, що кредитор не несе відповідальності за втрату або пошкодження притримуваної речі у тому разі, якщо вони сталися в результаті винних дій третіх осіб.

Враховуючи закріплений ч. 2 ст. 595 ЦК України обов'язок кредитора відповідати за втрату, псування або пошкодження притримуваної речі, логічним є його обов'язок забезпечити її збереження, що може здійснюватися як власними діями кредитора, так і діями інших осіб.

Ще одним, передбаченим законом (ч. 3 ст. 595 ЦК України), обов'язком кредитора є обов'язок утримуватися від користування притримуваною річчю. Право користування (лат. *jus utendi*) – це заснована на законі можливість експлуатації майна для задоволення своїх власних потреб і інтересів, отримання з цього вигоди та/або плодів і доходів. Виходячи з цього, кредитор не має права експлуатувати притримувану річ та отримання з неї вигоду. У протилежному разі він повинен відшкодувати титульному володільцю такої речі спричинені цим збитки.

Права боржника

Як визначено ч. 1, 2 ст. 596 ЦК України, до кредитора, який притримує в себе річ боржника, право власності на неї не переходить, а боржник зберігає право розпоряджатися цією річчю, за умови повідомлення набувача про притримання речі і права кредитора. Іншими словами, боржник не зобов'язаний отримувати згоду кредитора на розпорядження притримуваною річчю, а також повідомляти його про поступку прав щодо неї.

Однією з правомочностей боржника вимагати певних дій з боку кредитора є можливість вимагати збереження притриманої речі та відшкодування збитків, завданих її втратою, псуванням або пошкодженням.

О. Рогач виділяє таке право боржника, як право передбачити в договорі з кредитором заборону застосування права притримання чи певне його обмеження [20, с. 33]. Але цей висновок можна прийняти лише з певними застереженнями. По-перше, якщо визнати таке право боржника, має існувати і кореспондуючий йому обов'язок кредитора, однак законодавством такий не передбаче-

ний. Тому, обґрунтованіше вважати це правом обох сторін, яке вони можуть реалізувати, дійшовши згоди і закріпивши досягнуту домовленість в укладеному договорі. По-друге, можливість обмежити чи заборонити застосування притримання не має загально-го характеру, оскільки ч. 2 ст. 594 ЦК України допускає таку можливість лише у разі забезпечення інших, ніж передбачені у ч. 1 ст. 594 ЦК України, вимог кредитора, тобто вимог, відмінних від оплати речі, пов'язаних з нею витрат та інших збитків.

Л. М. Якушина виділяє право боржника просити суд про відстрочку реалізації притримуваної речі на певний строк [21, с. 13]. Однак, на нашу думку, такий погляд є помилковим. Беручи до уваги процесуальні права сторони у судовому процесі, однією з яких є боржник, останній дійсно має право заявляти під час судового розгляду подібне та інші клопотання. Але таке право буде не матеріальним суб'єктивним правом боржника у правовідношенні притримання, а процесуальним правом сторони, яка бере участь у судовому розгляді справи.

Н. Матвієнко слушно вважає правом боржника право вимагати припинити реалізацію речі, виставленої на торги, шляхом виконання своїх зобов'язань [22, с. 29]. Дійсно, виходячи з аналізу чинного законодавства, можна виокремити кореспондуючий такому праву боржника обов'язок кредитора. Ним є обов'язок припинити реалізацію притримуваної речі та негайно передати її боржнику чи вказаній ним особі. Законодавчою підставою такого права (йї відповідного обов'язку) може слугувати ч. 3 ст. 593 ЦК України, яка регулює подібні відносини у правовідношенні застави, а тому може бути застосована і до відносин притримання.

У разі порушення кредитором своїх обов'язків (наприклад, неповідомлення про притримання, користування притримуваною річю тощо) боржник має право на захист своїх порушених прав.

Обов'язки боржника

До обов'язків боржника належить обов'язок не порушувати володіння ретентора, зазнаючи несприятливих наслідків обмеження свого права на притримувану річ, а також обов'язок при розпорядженні цією річчю повідомити набувача про притримання та права кредитора (ч. 2 ст. 596 ЦК).

Л. М. Якушина вважає основним обов'язком боржника обов'язок «виконати зобов'язання, з якого виникло право притримання» [21, с. 13]. На нашу думку, виділення такого обов'язку є помилковим, оскільки він обумовлює належну поведінку боржника за основним (забезпечуваним) зобов'язанням, яке з виникненням притримання не припиняється. Цей обов'язок боржника продовжує існувати як елемент основного зобов'язання.

Таким чином, в результаті аналізу чинного законодавства та наявних наукових розробок зроблена спроба не лише якнайпов-

ніше визначити зміст правовідношення притримання, але і виявити особливості прав та обов'язків його сторін, обставини, які їх обумовлюють. Сподіваємося, врахування зроблених висновків при застосуванні притримання на практиці дозволить уникнути помилок та ефективно захистити законні інтереси кредитора при дотриманні прав боржника.

Список літератури: 1. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У 2-х т./За заг.ред. Я. М. Шевченко. Вид.2-ге, доп. і перероб. Т.1. Загальна частина. К., 2006. 2. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношениях. М., 1974. 3. Сарбаш С. В. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств. Изд.2-е, исправленное. М., 2003. 4. Якушина Л. Н. Проблемы, связанные с применением права удержания как способа обеспечения исполнения обязательств//Вестник Волжского университета им.В.Н.Татищева. Серия «Юриспруденция». Вып.12. Тольятти, 2000. 5. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть первая. Научно-практический комментарий/ Отв. ред. Т. Е. Абова, А. Ю. Кабалкин, В. П. Мозолин. М., 1996. 6. Южанин Н. В., Рыбаков В. А. Удержание как способ обеспечения исполнения обязательств//Юрист. 2002. № 2. 7. Труба А. Н. Субъективное право удержания и пределы его осуществления: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03/Уральская академия государственной службы. Екатеринбург, 2006. 8. Римское частное право / Под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. М., 1948. 9. Южанин Н. В. Проблемы удержания как способа обеспечения исполнения обязательств//Юрист. 2000. № 12. 10. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е, испр. М., 2000. 11. Латыев А. Н. Объем понятия владения в современном гражданском праве// Арбитражные споры. 2005. № 2. 12. Цивільний кодекс України: Коментар/За заг.ред. С. О. Харитонова, О. М. Калітенко. Одеса, 2003. 13. Наукowo-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т./Звідповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. К., 2005. Т.ІІ. 14. Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность (Курс советского гражданского права). М., 1954. 15. Комментарий к Гражданскому кодексу Украины. Том II / Под ред. разработчиков проекта ГК А. Довгерта, Н. Кузнєцовой, О. Подопригоры и др. Х., 2005. 16. Пободоносцев К. П. Курс гражданского права. Первая часть: Вещные права. М., 2002. 17. Гонгало Б. М. Учение об обеспечении обязательств. М., 2004. 18. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Ч.1/ Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф.А. С. Довгерт, проф. Н. С. Кузнєцова. К., 2005. 19. Южанин Н. В. Удержание как способ обеспечения исполнения обязательств: дис...канд. юрид. наук: 12.00.03. Рязань, 2001. 20. Рогач О. Притримання як спосіб забезпечення виконання зобов'язань// Підприємництво, господарство, право. 2003. № 12. 21. Якушина Л. Н. Удержание в системе способов обеспечения исполнения обязательств: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03/Самарская государственная экономическая академия Казань, 2002. Екатеринбург, 2006. 22. Матвієнко Н. Притримання речі як один із способів забезпечення виконання зобов'язань//Юридичний журнал. 2005. № 3.

Надійшла до редколегії 10.01.07

О. М. Мінаєва

СПІВВІДНОШЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ

Аналізу категорії юридичного (правового) обов'язку приділялася значна увага у фундаментальних наукових дослідженнях провідних фахівців у теорії права. Центральними в теорії податкового права є проблеми, пов'язані як із самою категорією «податковий обов'язок», так і з визначенням її поняття та складових. Така